

MÜSTƏQİLLİYİN İLK DÖVRLƏRİNDƏ ABŞ –AZƏRBAYCAN MÜNASİBƏTLƏRİ *

Şəhriyar MƏMMƏDOV

Doktorant,

Xəzər Universiteti

1991-ci ildə ABŞ Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanımışdır. 1992-ci il mart ayının 18-dən etibarən isə iki dövlət arasında diplomatik əlaqələr qurulmuşdur. Elə bu dövrdən etibarən Azərbaycan hökuməti ilə ABŞ arasındakı münasibətlərdə neft diplomatiyası önəmli əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu dövrdə ABŞ-in xarici siyasətində Yaxın Şərq neftindən asılılığı azaltmaq, öz enerji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün yeni alternativ yollardan istifadəyə üstünlük verilir. Amerikalı analitik Pol Qoblun təbiri ilə desək : "Demokratikləşdirmə və iqtisadi islahatlar, ölkənin enerji sahəsinin inkişafı deməyə imkan verir ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycan dünyanın ən zəngin ölkələrindən birinə çevriləcək. Yaxın Şərqdən asılılığa son qoymaq üçün neftdən istifadənin vacibliyi ABŞ qarşısında mühüm məsələ kimi dururdu"(1). Neft sahəsində ilk danışıqlar hələ 1990-cı illərə təsadüf edir ki, bu zaman Qərbin nəhəng neft şirkətləri ilə əlaqələr qurulmuş, neft sahələrinin istismarı ilə bağlı yeni texnologiyaların ölkəyə cəlb edilməsi haqqında ilkin müzakirələr aparılmışdır. Amma qeyd etmək lazımdır ki, bu danışıqlar systemsiz aparılmış və xarici siyasət kursunun tam müəyyənləşməməsi ucbatından konkret nəticələrə gətirib çıxarmamışdır. Həmçinin Mütəllibov hökumətinin dövründə ölkə daxilindəki qeyri-sabitlik və siyasi xaos neft strategiyasının formalaşmasına mane olmuş xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi istiqamətindəki işləri çətinləşdirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin vaxt ölkəyə rəhbərlik etmiş A.Mütəllibovun idarəçiliyində Rusiyadan daha çox asılı olaraq siyasi xətt yeritməsi, Qarabağ məsələsi ilə əlaqədar olaraq, erməni lobbisinin anti-azərbaycan fəaliyyəti də ABŞ –Azərbaycan əlaqələrinin qurulması işini ləngidən amillər kimi çıxış etmişdir. Mütəllibovun devrilməsindən sonra hakimiyyətə gələn Xalq Cəbhəsi hökuməti neft amilindən istifadəyə çalışmış və 1992-ci ildə Oman və Qazaxıstanın təşəbbüsü ilə Xəzər neft borusu konsorsiumuna imza atmışdı(2). Amma bu istiqamətdə antirusiya mövqeyi tutan Xalq Cəbhəsi hökumətinin yeritdiyi xarici siyasət ciddi ziddiyyətlərin əsasını qoymuşdur. Həmçinin İrana qarşı da eyni mövqe bu istiqamətdə uğurlu siyasəti mümkün etməmişdir. Tədqiqatçı Cahangir Xəlilov haqlı olaraq qeyd edir ki, məhz bu dövrdən etibarən neft siyasi müstəviyə çıxaraq artıq təkcə iqtisadi deyil, geosiyasi bir anlama gəlmişdir.(3)

Həmin dövrdə Elçibəy hökuməti açıq şəkildə İran və Rusiyaya öz antipatiyasını göstərərək, Türkiyə və Qərbi Avropaya meyilli siyasət qurmağa çalışırdı. Elçibəy hökuməti xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi ilə bağlı qəti addımlar atmağa çalışaraq, ABŞ-in "Penzoyl" şirkəti ilə "Çıraq", "Günəşli", "Şahdəniz" neft yataqlarının istismarı ilə bağlı kontraktların layihələrinin hazırlanması məsələlərinə geniş yer ayırmağa çalışırdı. Ölkə daxilində isə vəziyyətin gərgin olaraq qalması, Qarabağ müharibəsində olan döyüşlər, həmçinin hakimiyyət uğrunda daxili çəkişmələr xarici siyasətdə dalbadal uğursuzluqlara gətirib çıxarmışdı. Məhz bunların nəticəsində ABŞ 24 oktyabr 1992-ci ildə "907-ci maddə"ni qəbul etdi ki, bu mahiyyətə Azərbaycanı ABŞ-in hər cür yardımından məhrum etmək demək idi. Massaçusets ştatından olan senator Cori Kerrinin təqdim etdiyi bu düzəliş Azərbaycanı ABŞ-in dövlət səviyyəsində olan yardımından məhrum etmiş, sülh və təhlükəsizliyin yaranmasını çətinləşdirmiş, insan hüquqlarının qorunması probleminə ədalətsizliyə yol açmış, ən əsası isə

* Məqalə siyasi e. ü.f.d., Sənan Həsənov tərəfindən çapa məsləhət görülmüb.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq imicinə zərbə vurmağa yönəlmişdir. Tarixçi Musa Qasımlı haqlı olaraq bu sənədin qəbulunun əsas səbəblərindən biri kimi Azərbaycan reallıqlarının ABŞ-da tanınmaması, ölkədə baş verən proseslərdən, ən mühümü isə Qarabağ məsələsində obyektiv gerçəkliklərin ABŞ ictimaiyyəti tərəfindən düzgün qiymətləndirilməməsi ilə bağlıdır (4,s.156). Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi bu qərara etiraz olaraq 1992-ci il dekabrın 23-də ABŞ Senatına müraciət edərək bu sənədin qeyri-obyektiv olduğunu bildirir və Qarabağın Azərbaycan torpağı olduğu burada qeyd olunurdu. Həmçinin qaçqınların Azərbaycana gəlməsi, bu köçürmə siyasəti zamanı Ermənistanın mono-etnik dövlətə çevrilməsi, Azərbaycanda isə 25000-dən çox erməni yaşaması məsələləri əks olunmuşdu.

Azərbaycan hökuməti bu dövrdə, münasibətlərin belə çətin bir vaxtında ABŞ-la qarşıya çıxan anlaşılmazlıqları həll etmək üçün daha bir addım atdı ki, bu yaxın gələcəkdə Azərbaycan reallıqlarının ABŞ-da tanınmasına imkanlar açdı. Bu addım Vaşinqtonda Azərbaycan səfirliyinin yaradılması idi. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 1992-ci il 13 noyabrlı fərmanı ilə Hafiz Mircəlal oğlu Paşayev ABŞ-da fəvqəladə və səlahiyyətli səfir təyin olundu (5,42-43). Səfirlik ilk növbədə ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin qaydaya salınması və “907-ci maddənin” ləğvinə nail olmalı idi. Bu məqsədlə səfir Hafiz Paşayev aktiv fəaliyyətə başlayaraq bir sıra çox mühüm görüşlər keçirdi. Onlara misal olaraq 1993-cü il martın 6-da kongresmen Gilman ilə olan görüşü, martın 8-də ABŞ kongresinin Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq komissiyasının qarşısındakı çıxışı, martın 9-da ABŞ kongresinin Helsinki komissiyasının dinləmələrində iştirakı, martın 12-də ABŞ Dövlət Departamentinin xüsusi nümayəndəsi səfir Con Marseka ilə görüşü iki dövlət arasında münasibətlərin tənzimində mühüm addımlar kimi qiymətləndirmək olar. Bu çıxışların hər birində Qarabağ probleminə reallıqların üzə çıxarılması, qaçqınlar məsələsi, Azərbaycanın ağır ictimai-siyasi vəziyyəti ön plana çəkilərək onlara diqqətin vacibliyi qeyd olunurdu. Bu diplomatik fəaliyyət bir neçə nəticə verdi ki, onlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

- bəzi kongresmenlər Qarabağ münaqişəsinə yanaşmada tərəfsiz, neytral mövqelər nümayiş etdirməyə başladılar;
- qaçqınlar məsələsi ABŞ-da gündəmə gətirildi və ona daha diqqətlə yanaşmağa başladılar;
- mətbuatla əlaqələrin qurulmasını asanlaşdırdı;
- ABŞ tərəfi Naxçıvana 800 min dollarlıq tibbi ləvazimat göndərdi (385);
- gələcəkdə erməni işğallarının pislənməsi və onların qarşısının alınmasında müəyyən addımların atılması üçün zəmin yaratdı;
- Digər sahələrdə də əməkdaşlıq üçün şərait yaratdı;

Məhz bu fəaliyyətin nəticəsində 1993-cü il aprelin 6-da ABŞ dövlət departamenti Kəlbəcərin işğalını pislədi, erməni qüvvələrinin Kəlbəcərdən çıxarılmasını tələb etdi. Bill Klinton da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəyə məktub göndərərək Kəlbəcərin işğalını pislədi (4, s.163)

Bir qədər sonra isə BMT Təhlükəsizlik Şurası 822 sayılı qətnaməni qəbul etdi ki, burada da erməni işğalı pislənirdi. ABŞ tərəfi Minsk qrupunun fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi, ATƏM çərçivəsində, danışıqlar yolu ilə Qarabağ probleminin həllində maraqlı olduğunu bildirərək, bu istiqamətdəki fəaliyyətdə Azərbaycana yardım edəcəyini nümayiş etdirdi. Bu məqsədlə ATƏM müşahidəçilərinin regiona 2 milyon dollaradək vəsait ayırmağa hazır olduğunu bildirdi (4,163)

1993-cü il aprelin 14-də Hafiz Paşayev etimadnaməsini ABŞ prezidenti Bill Klintonu təqdim etdi və 25 dəqiqəlik təqdimat mərasimində səfir Azərbaycan reallıqları ilə ABŞ prezidentini tanış etdi, Qarabağ münaqişəsindəki vəziyyəti, Azərbaycan-ABŞ münasibətlərinin gələcəyi haqqında fikirləri bölüşdü.

Bu görüşün nəticəsində ABŞ Dövlət Departamentinin Dağlıq Qarabağ üzrə danışıqlarda nümayəndəsi Con Marseka (6), yeni müstəqil dövlət üzrə müşavir Stroub Talbott Bakıya gəldilər (7). ABŞ-Azərbaycan münasibətlərində müəyyən normallaşma nəzərə çarpsa da bir sıra amillər bu münasibətlərin dərinləşməsinə mane olurdu. Bunu ilk növbədə Elçibəy hökumətinin ABŞ-da yaratdığı sərt imiclə, erməni lobbisinin anti-azərbaycan fəaliyyəti ilə, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasındakı daxili siyasi böhranla əlaqələndirmək olar. Tarixçi-alim Əli Həsənov haqlı olaraq “Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ” kitabında Ə. Elçibəy hökumətinin ABŞ-da yaratdığı imici belə səciyyələndirir.

“...Vaşinqton Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi və Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı 1993-cü ilin sonuna qədər dəfələrlə Ermənistanın mövqeyini əks etdirən, onu münaqişədə haqlı hesab edən bəyanatlar yaymış, bu ölkəyə həm mənəvi, həm siyasi, həm də maddi yardımlar göstərmişdir. Azərbaycana münasibətdə isə, əksinə, müxtəlif cəza tədbirləri görmüş, haqq işi uğrunda ədalətli mübarizə apardığı halda onu günahlandırmışdır” (8, s.152).

Digər tədqiqatçı Cahangir Xəlilov Elçibəy hökumətinin xaricdə pis imic yaratmasını hökumət başçısının panturkist ideyalarını yayması ilə əlaqələndirir (3): “ Burada söhbət Elçibəy tərəfindən hakimiyyətdən getməsindən sonra və əvvəllərdə dəfələrlə ifadə etdiyi Adriatik dənizindən Böyük Çin səddinə qədər vahid türk dövlətinin yaradılmasından gedir”. Bu fikri təsdiq etmək üçün ABŞ jurnalisti xanım Xanerin müsahibələrinin birində ifadə etdiyi fikri göstərir. Xanter müsahibəsində bildirdi ki, “ Müasir atmosferada Azərbaycan, adətən, panturkist və yetraturkist tərəf kimi çıxış edir” (3).

Digər tərəfdən Xalq Cəbhəsi hökumətinin səriştəsizliyi Azərbaycanın haqq işi uğrunda apardığı mübarizənin qeyri-adekvat şəkildə dünyaya təqdim etməsi ilə bağlıdır ki, bunun da əsas səbəbi kimi idarəetmə bacarığının azlığı, fəal xarici siyasət apara bilməməklə əlaqədardır. Yuxarıda göstərilən nümunə bunu bir daha sübut edir. Çünki istənilən ifrat millətçilik meylləri hər bir dövlət və ictimai qruplar tərəfindən çox pis qarşılır və antipatiya yaradaraq hər bir dövlətin imicinə zərbə kimi çıxış edir. Dövlət başçısının belə bir mövqe tutub onu açıq bəyan etməsi təbii ki, hər bir qarşılıqlı əlaqə yaradan tərəf üçün problemlərə yol açır, Azərbaycana qarşı inamsızlığa gətirib çıxarırdı. Digər tərəfdən erməni lobbisi də Azərbaycan hökumətinin belə addımlarından öz məqsədləri üçün istifadə edir, özlərinin ədalətsiz mövqelərinə dünyada haqq qazandıрмаğa çalışırdılar. Dahi siyasi xadim Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etməsindən başlayaraq artıq ABŞ-Azərbaycan münasibətlərində ciddi dəyişikliklər yaranmağa başladı. Bu, ilk növbədə, ümummillə liderin balanslaşdırılmış və məqsəduyğun siyasət aparması ilə əlaqədar olmuşdur. Baxmayaraq ki, 1993-cü ildə Azərbaycanda daxili xaos, hakimiyyət uğrunda müxtəlif qruplar arasında mübarizə hələ də davam edirdi. Erməni təcavüzü isə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdu. Bu zaman Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində əsas məsələ kimi müstəqilliyimizin, ərazi bütövlüyümüzün qorunması məsələsi ən mühüm amilə çevrilmişdi (4, s.165). Bu məsələlərin həlli çevik xarici siyasət yeritməkdən son dərəcə asılı idi. Azərbaycanın ABŞ-dakı səfiri Hafiz Paşayev Heydər Əliyevin tapşırığı ilə ABŞ-ın vitse prezidenti Albert Qora və dövlət katibi Uorren Kristoferə məktub göndərərək ABŞ-ı Azərbaycana humanitar yardım etməyə, erməni təcavüzü və qaçqın problemlərinin həlli ilə əlaqədar məsələlərdə obyektiv mövqe tutmağa çağırırdı (9,s.57,59). Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ konqresindəki ermənipərəst qüvvələr hər bir vəchlə ABŞ-ın Azərbaycana olan münasibətinin normallaşmasına imkan yaratmaq istəmir, buna daim mane olmağa çalışırdılar. Ermənistan dövlət səviyyəsində ABŞ-ın Azərbaycana qarşı təcavüzkar siyasətini pərdələməyə çalışırdı. Ancaq Azərbaycanın iqtisadi potensialı və regiondakı mövqeyi, ABŞ-ın buradakı iqtisadi-maraqları, eyni zamanda Azərbaycan tərəfinin apardığı aktiv siyasət iki dövlət arasında münasibətlərin yeni kontekstlər çərçivəsində həllini zəruri edirdi. Bunu Stroub Talbottun 1993-cü il sentyabrın 9-da etdiyi çıxış bir daha təsdiqləyir. O, burada bildirirdi:” Azərbaycana

yardım proqramının məhdudlaşdırılması xarici siyasət məqsədlərimizə mane olur”(4,s.167). Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ-ın regiona fəal təsirinin olmaması təkcə onun iqtisadi maraqlarının deyil, eləcə də siyasi mənafeyinə uyğun deyildi. Bu regionda Rusiya və İran təsirinin güclənməsinə gətirib çıxara bilər və nəticə etibarlı ilə ABŞ-ın regiondakı milli maraqlarına zərbə ola bilərdi. Bill Klinton adminstrasiyası bütün bunları nəzərə alaraq ümummilli lider Heydər Əliyevə cavab məktubu göndərir. Bu məktubda Azərbaycanda olan mövcud şəraitə münasibət bildirilir və iki dövlət arasındakı münasibətlərin yaxşılaşdırılması istiqamətində işlərin aparılması məsələləri qoyulurdu. Bu danışıqların yekun nəticəsi kimi isə ABŞ-ın Azərbaycana qeyri-hökumət təşkilatları vasitəsilə yardımına nail olundu (4, s.168). Ən mühüm addımlardan biri isə oktyabrda aparılan siyasət nəticəsində iqtisadi münasibətlərin formalaşdırılması, ABŞ-ın enerji siyasətində Azərbaycanın yerinin müəyyənləşdirilməsi idi. Bu baxımdan ABŞ-ın energetika nazirinin müavini Uilyam Uaytın Azərbaycana səfəri mühüm rol oynadı. Siyasi baxımdan uğurlardan biri isə ABŞ Departamentinin Ermənistan silahlı qüvvələrinin hücumlarından narahat olduğunu bildirməsi və onların pislənməsi, eyni zamanda işğal olunmuş ərazilərin boşaldılmasının tələb edilməsi idi (10). Beləliklə artıq 1993-cü ilin II yarısından başlayaraq ABŞ-Azərbaycan münasibətlərində müəyyən canlanma yaranır, ABŞ-ın Azərbaycana olan diqqəti artmağa başlayırdı. 1993- cü ili bir sıra tədqiqatçılar axtarışlar və yaxından tanınma ili kimi qəbul edirlər (4, 169). Fikrimizcə, bu dövrü Azərbaycanın öz məqsədyönlü xarici siyasət xəttini müəyyənləşdirməsi, xarici dövlətlərlə konkret maraqlar çərçivəsində münasibətlərin əsasının qoyulması ili kimi də qəbul etmək olar.

Tədqiqatçılardan Ə.Bayramova, Ə.Həsənov, O.İ.Çernyayevski də ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin qurulmasında və gələcək siyasi xəttin formalaşmasında bu dövrdəki fəaliyyəti xüsusilə yüksək qiymətləndirirlər. Çünki məhz 1993-cü ildə ABŞ Azərbaycan Respublikası ilə həm iqtisadi, həm də siyasi sahədə münasibətlərini yeni kontekstdə qurmağa başlamış və gələcək siyasi münasibətlərin cizgiləri müəyyənləşmişdir.

1994-cü ildən etibarən isə daha konkret, dəqiq maraqlar və məqsədlər çərçivəsində siyasi xətt aparmağa başlayan Azərbaycan Respublikası bu siyasətin reallaşmasında ABŞ-ın dəstəyindən maksimum istifadəyə çalışmışdır. ümummilli lider Heydər Əliyev iki dövlət arasında münasibətlərin möhkəmləndirilməsi məqsədilə bir sıra addımlar atmağa başlamışdı ki, onlardan ən mühümü xarici iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi idi. Qeyd etmək lazımdır ki, hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən etibarən Heydər Əliyev xarici neft şirkətləri ilə danışıqlara başlamış və neft strategiyasının formalaşdırılmasına , eləcə də iqtisadi amildən xarici siyasi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi üçün istifadə etməyə çalışmışdır. Bu zaman Ümummilli lider bəzi xarici neft şirkətləri ilə danışıqlar aparmış, yalnız Azərbaycanın xeyrinə olan, milli maraqlarımıza uyğun olan şərtlər daxilində xarici şirkətlərin cəlb edilməsinə üstünlük verilmişdir.

Doğrudur 1993-cü ilin sonuna qədər Ermənistan-Azərbaycan münasibəti ilə bağlı ABŞ-ın Ermənistan mənafeyini əks etdirən bəyanatları hələ davam etsə də, artıq Azərbaycan mənafeyinin tanınması ilə bağlı fikirlər də okeanın o tayından eşidilməkdə idi. Əli Həsənovun təbiri ilə desək, “ermənilər bu dövrdə istəklərinə qismən nail olsalar da, Azərbaycanda 1993-cü ilin yayında baş verən ictimai-siyasi dəyişikliklər və bunun nəticəsində Heydər Əliyevin yenidən rəhbərliyə qayıtması onların çirkin əməllərinin qarşısına siper çəkdi” (8, s.151)

Heydər Əliyev 1993-cü ilin sentyabr ayında ABŞ prezidenti Bill Klinton, vitse-prezident Albert Qor və digər konqresmenlərə məktublar göndərərək Azərbaycan gerçəkliklərinin mahiyyətini açıqlayır və onların obyektiv mövqə tutmasını xahiş etmişdir. Elə bu məqsədyönlü addımların nəticəsində ABŞ-Azərbaycan münasibətlərində buz əriməyə başlamış və erməni təsirlərinə qarşı etibarlı siper çəkilməyə başlanmışdır. Buna misal olaraq, 1993-cü ilin sentyabrında ABŞ Dövlət Katibinin yeni müstəqil dövlətlər üzrə müşaviri Stroub Talbottun

Azərbaycan rəhbərliyinə təqdim etdiyi ABŞ prezidentinin cavab məktubunu göstərmək olar. Bu məktubda ABŞ-ın Azərbaycandakı vəziyyətdən narahatçılığı ifadə olunmaqla bərabər, ərəzi bütövlüyümüzün təhlükədə qalması pislənir, həmçinin 907-ci düzəliş qalmaqla bərabər, qeyri-hökumət təşkilatlar xətti ilə Azərbaycana kömək göstəriləcəyinə söz verildi (11).

1994-cü il ABŞ-Azərbaycan münasibətlərini araşdıran tədqiqatçılar tərəfindən Azərbaycan ABŞ mövqelərinin yaxınlaşması (4,s.169), ikitərəfli münasibətlərin yüksələn xəttlə inkişafı (8, s.155) dövrü kimi xarakterizə olunur. Məhz bu ildə ABŞ Azərbaycana yeni səfirini – Riçard Kozlaniçi təyin etdi.

1994-cü il iyunun 10-da Heydər Əliyevin Türkiyəyə səfəri zamanı ABŞ Dövlət Katibi Uorren Kristoferlə görüşü (12) iki dövlət arasında yaxınlaşmağa təkan verdi. Burada bir sıra məsələlər araşdırıldı ki, onlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

- Qarabağ münaqişəsi bir dövlətin inhisarında deyil, beynəlxalq sülh səyləri ilə həll edilməlidir;

- Azərbaycan ABŞ-ın regiondakı siyasətinin fəallaşdırılmasında maraqlıdır;

- iki ölkə arasında münasibətlərin dərinləşdirilməsi qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq, beynəlxalq prinsiplər çərçivəsində aparılmalıdır;

- enerji təhlükəsizliyi məsələlərində qarşılıqlı mənafeələr işlənilib hazırlanmalıdır.

Bu danışıqların nəticələri özünü çox gözlətmədi. Tezliklə ABŞ-ın Azərbaycana marağının artmasını göstərən siyasi-iqtisadi addımlar atılmağa başlandı. Bu siyasi addımlar ilk növbədə enerji təhlükəsizliyi problemlərinin həll istiqamətində oldu. Buna misal olaraq ABŞ prezidenti Bill Klintonun Xəzər siyasəti ilə məşğul olan işçi qrup yaratmasını, 1994-cü ilin sentyabrın 3-də ABŞ-ın BMT-dəki daimi nümayəndəsi Madlen Olbraytın Azərbaycana səfirini göstərmək olar. Bu görüşdə mövcud vəziyyət müzakirə olunaraq təcrübəli siyasətçi Heydər Əliyevin Azərbaycanı demokratik respublika olaraq qurmaq əzmi alqışlanmış, həmçinin Qarabağ münaqişəsinin həlli məsələsində başlıca rolun Rusiyadan ATƏM-ə keçməsinə hər cür yardım göstəriləcəyi qeyd olunmuş, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft hasilatına dair müqavilənin imzalanmasının vacibliyi vurğulanmışdır(13). İki dövlət arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılmasında 1994-cü ilin sentyabrın 6-da Qahirədə ABŞ-ın vitse-prezidenti Albert Qor ilə görüşün də mühüm əhəmiyyəti olmuş, burada bir daha Azərbaycanın ərəzi bütövlüyü məsələsi gündəmə gətirilmiş, neft müqaviləsinin imzalanması məsələlərinə toxunulmuşdur. 1994-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsinin” imzalanması ilə iki dövlət arasındakı münasibətlər yeni mərhələyə keçərək strateji əməkdaşlıq səviyyəsi almışdır. 1994-cü ilin sentyabrında Nyu-Yorkda BMT Baş Məclisinin 49-cu sessiyası dövründə Heydər Əliyevlə Bill Klintonun görüşü ABŞ-Azərbaycan münasibətlərində ən mühüm addımlardan biri hesab edilə bilər. Burada ABŞ prezidenti ilk dəfə olaraq rəsmi şəkildə bildirdi ki, Qarabağ münaqişəsində Azərbaycanın mövqeyini müdafiə edir, münaqişə tərəfi kimi isə Ermənistanı görür.

Beləliklə, 1993-1994-cü illər ABŞ-Azərbaycan münasibətlərində çox əhəmiyyətli bir mərtəbə kimi nəzərə alınmalıdır. Professor Hafiz Paşayev bu dövrü iki dövlət arasında tanışlıq dövrü kimi qiymətləndirərək yazır:“... bu görüş (1994-cü il Nyu-Yorkda BMT-nin 49-cu sessiyası çərçivəsində Heydər Əliyevlə Bill Klintonun görüşü-Ş.Məmmədov) ABŞ ilə Azərbaycan arasında diplomatik və iqtisadi əlaqələrin ilk araşdırma mərhələsini başa çatdırdı” (9, s. 82).

Musa Qasimov isə bu mərhələni belə səciyyələndirir (4,173):

- “- ABŞ-da erməni təbliğatına dair alternativ fikir yaranmağa başladı;
- Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin əsl mahiyyəti bilindi;
- münaqişənin aradan qaldırılması üçün diplomatik səylər genişləndi;
- ABŞ-ın Azərbaycanda maraqları tam aydınlaşdı;

- ABŞ ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq qurmaq üçün əlavə imkanlar əldə edildi;
- “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə maddi təməllər möhkəmləndirildi.”

Professor Əli Həsənov bu dövrü belə qiymətləndirir: “... 1993-cü ildən ABŞ-la münasibətlər sahəsində Azərbaycanın xarici siyasəti qarşısında qoyulmuş bütün strateji və taktiki vəzifələr müvəffəqiyyətlə həyata keçirilib və bu sahədə nəzərdə tutulan bütün məqsədlərə nail olunub” (8, s. 183).

Sonradan müəllif əldə olunan nəticələri belə qiymətləndirir (8, 183):“Azərbaycan Amerikanın Qafqaz bölgəsində əsas siyasi, iqtisadi partnyoru və arzuolunan dövlətlər qrupuna müvəffəqiyyətlə daxil olmuşdur”

Digər tədqiqatçılar da 1993-1994-cü illər dönməni Azərbaycan Respublikasının ABŞ münasibətlərində dönüş illəri kimi qiymətləndirərək, Azərbaycanın xarici siyasətində müəyyən olmuş və aydın xarici siyasət strategiyasının formalaşması mərhələsi kimi qəbul edirlər.

Beləliklə, 1993-1994-cü illərdə aparılmış məqsədyönlü və balanslaşan xarici siyasət nəticəsində ABŞ-Azərbaycan münasibətlərində aşağıdakılara nail olundu:

- Azərbaycan Respublikası ABŞ tərəfindən əsas siyasi, iqtisadi müttəfiq kimi qəbul edilməyə başladı;
- Qarabağ münaqişəsində Azərbaycanın mövqeyi aydın şəkildə ABŞ-a çatdırıldı;
- Erməni lobbisinin antiAzərbaycan təbliğatının qarşısı alınmağa başladı;
- ABŞ-ın hakim dairələrində Azərbaycanpərəst qüvvələrin formalaşdırılmasına başlandı;
- Qafqaz regionunda ABŞ-ın əsas diqqət yetirməli olduğu dövlətlərdən biri olmasına nail olundu;
- Qafqazda ABŞ-Rusiya, ABŞ-İran rəqabətindən Azərbaycanın xeyrinə istifadə etmək üçün gələcək siyasətin bünövrəsi qoyuldu;
- Azərbaycan Respublikası öz geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyətliliyini təsdiq etdi.

Açar sözlər: müstəqillik, neft, konqres, münaqişə,enerji təhlükəsizliyi, milli maraqlar, Qafqaz.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. <http://www.ca-c.org/journal/cac-08-2000/05.kohen.shtml>
2. Кулиев Г.Трубопровод - стратегия Азербайджана геополитическая реальность “трубы”//Центральная Азия и Кавказ , 2001, N1.
3. Халилов Дж. Азербайджан - геополитическая точка опоры США. //URL:<http://ethnoglobus.az/index.php/vse-novosti/item/878-азербайджан-геополитическая-точка-опоры-сша>
4. Qasımlı M. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti. Bakı, Mütərcim. 2015.
5. Azərbaycan Respublikasının Amerika Birləşmiş Ştatlarında səfirliyinin açılması haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı.23 sentyabr1992. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı,30 sentyabr1992- ci il.Bakı ,1992,N18(187).
6. ABŞ-ın nümayəndə heyəti Bakıya gəlmişdir.”Azərbaycan qəzeti,” 15 may,1993.
7. Прокладывая путь к миру.// «Бакинский рабочий», Баку ,3июня,1993.
8. Həsənov Ə. Azərbaycan Beynəlxalq münasibətlərdə. Bakı: “Azərnəşr”2006, s.538.
9. Paşayev H. M. Yüksəkliyə doğru. Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı ilk səfirinin seçilmiş məqalələri. Azərbaycan Marketing cəmiyyəti. Bakı, 2008.
10. Azərbaycan qəzeti, Bakı ,1993, 9 oktyabr, №189.
11. Azərbaycan qəzeti, 14 sentyabr 1993, №176.
12. Azərbaycan qəzeti, Bakı 1994,14 iyun, №156.

Шахрияр МАМЕДОВ

АМЕРИКАНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ НА РАННИХ ЭТАПАХ НЕЗАВИСИМОСТИ

Резюме

После обретения независимости Азербайджанская Республика придала большое значение отношениям с США. В статье раскрыты особенности отношений США и Азербайджана в начальный период независимости, а также исследованы пути решения возникших проблем. Период сближения отношений между двумя странами после прихода к власти общенационального лидера Гейдара Алиева автор рассматривает как большой исторический период.

Ключевые слова: нефть, контракт, реальность, конгресс, конфликт, энергетическая безопасность, национальные интересы, Кавказ, независимость.

Shahriyar MAMMADOV

USA-AZERBAIJAN RELATIONS IN THE EARLIER STAGES OF INDEPENDENCE

Summary

After gaining its independence the Republic of Azerbaijan paid a great importance to the relations with USA. In the article the author characterized the feature of relations of US and Azerbaijan in the earlier period of independence, and explores the ways of solving the problem emerged. The period of reapproaching the relations between the countries after coming to power of Haydar Aliyev is considered by the author as a great important historical period.

Keywords: independence, oil, realities, congress, conflict, energy security, national interests, the Caucasus